

DİN SOSYOLOJİSİ ÇALIŞMALARINDA GÖSTERGEBİLİMİN İMKÂNI: PRATİK BİR ÇALIŞMA

POSSIBILITY OF SEMIOLOGY IN THE STUDIES OF SOCIOLOGY OF
RELIGION: A PRACTICAL STUDY

BİRSEN BANU OKUTAN*

ABSTRACT

The main aim of this analysis, which has set out to test the possibility of the studies of the sociology of religion and semiotics, is to question the contribution of semiology to the practical functioning of sociology of religion. Hypothetically, contributions of the "semiology" principles to the functioning of sociology of religion will be questioned. At the application phase, during the first week of the sociology of religion course, 100 students, ages 20 -22, were shown 10 pictures, and then each of these pictures was expected to be interpreted. During the following weeks, reading patterns were taught by showing pictures related to existing topics. In this framework, at the last lesson, the pictures of the first week are shown again and the answers given are compared. Consequently, it has been pointed out that the methodological use of "semiology" in sociology of religion studies can improve the "reading efficiency of objects".

Keywords: Sociology of Religion, Semiology, Signifier, Signified, Sign.

ÖZ

Din Sosyolojisi ve göstergebilim çalışmalarının imkânını denemek için yola çıkan bu incelemenin temel amacı, göstergebilimin, din sosyolojisinin pratikteki işlevine katkısını sorgulamaktır. Din sosyolojisinin yöntemsel çeşitliliğe kapılarını açtığı sosyal bilimler alanında "göstergebilim" din olgusunu açılacak bir yol olarak karşımızdadır. Elinizdeki çalışma, göstergebilimin, din sosyolojisi disiplinine metodolojik perspektif sunacağı düşüncesinden hareket eden bir denemedir. Hipotetik düzlemde, "göstergebilim" ilkelerinin din sosyolojisinin işlevine katkıları sorgulanacak, metodolojik olarak önerilen perspektifin "anlama" üzerindeki etkileri mikro uygulama ile test edilecektir. Uygulama aşamasında, din sosyolojisi dersinin başlangıç haftasında, yaşları 20-22 arasında değişen 100 öğrenciye 10 resim gösterilmiş, ardından bu resimlerin her birini yorumlamaları beklenmiştir. İlerleyen haftalarda, mevcut konularla ilişkili resimler gösterilerek göstergeleri okuma modeli öğretilmiştir. Bu çerçevede, en son ders, ilk haftada verilen resimler tekrar gösterilmiş ve cevaplar karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, din sosyolojisi çalışmaları içinde "göstergebilimin" metodolojik olarak kullanımının "nesnelere okuma etkinliğini" geliştirebildiği bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Göstergebilim, Gösteren, Gösterilen, Gösterge.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3817-7384>

GİRİŞ

Wuthnow (2009: 229-248) *Din ve Sosyoloji* isimli makalesinde, bir öğrencisinin zihni bulanık bir şekilde kendisine geldiğini anlatır. Öğrencinin “din” üzerine bir araştırma konusu vardır; fakat bu konuyu nasıl sosyolojik hale getirebileceğini bilemez. Aslında bahsedilen sorun, sosyoloji ve din alanında çalışmak isteyen araştırmacıların genel bir kaygısıdır. Wuthnow bu kaygıyı bertaraf etmek üzere anlaşılması gereken üç ana kriterden bahseder; teori, yöntem ve normatif kaygılardan kaynaklanan yanlış anlamalar. Teoriyi sosyal yaşamın pratiklerini betimleyen tündengelimli amaç olarak varsaymaktan ziyade “insanın deneysel bulguları anlamasına yardımcı olan *hassas kavramlar grubu* olarak” (Wuthnow, 2009: 236) anlamak, sosyal sınıftan, cinsiyete, kimlikten, iktidar ilişkilerine uzanan kavramları, rol, edim, tutum ve pratiklerin tüm taraflarını tecrübi anlayış aracı olarak görmek daha isabetlidir. Teori, dini davranışı açıklamak üzere araç işlevi görürken, kavramsal çerçevede çoklu açıklama kapasitesi sunmaktadır. Wuthnow’un (2009: 239) ifadesiyle,

Teori insan davranışının tüm yönlerini kendi etrafında örgütlemek için sıkıca kurulmuş tündengelimli ilkelerin aranması olarak yanlış şekilde anlaşılırsa, bu durumda öğrenciler din çalışmayı ve onu sosyolojik hale getirmeyi denediğinde, muhtemelen bir huzursuzluk hissi yaşamaktadır. Ancak eğer teori bir hassas kavramlar grubu olarak algılanırsa, o zaman bu kavramlar, sadece din araştırmalarını zenginleştiren araçlar olmaktadır. Aslında, cemaat hayatı, dini tecrübe, dinin politikadaki rolü, kişisel gelişimin dini temelleri ve topluluklarda dini örgütlerin yeri gibi önemli konular hakkındaki mevcut bilgilerimizin çoğu, kaynağını, sosyolojik kavramların kullanıldığı araştırmalardan almaktadır...

Yönteme ilişkin yanlış anlamalara bakıldığında, temel sorun, nicel verilerin uzmanlaşmayı gerektirdiğine inanıldığı halde, nitel verilerin yorumlanmasında bu tip uzmanlaşmanın olabileceğinin düşünülmemesi, farklı disiplinlerden gelen bilgilerin nitel araştırma yaptıklarını sanarak din sosyologlarının çalışmalarını ciddiye almamalarıdır. Bu çerçevede, nicel çalışmaları daha itibarlı görme, nitel araştırmaları “keyfilik” zincirinde algılama ortamı yaratılmaktadır. Hâlbuki metodolojik çeşitlilik yörüngesinde yapılan din sosyolojisi çalışmaları, kendine geniş alan yaratmalıdır. Son olarak, normatif kaygılar dinin söz konusu olduğu araştırmalarda çok daha belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda, dini inancından azade toplumsal ve dini davranışı ve din ile ilişkisellik içine giren örüntüyü anlamayı sağlayacak açı *nötr-değer* perspektiftir; fakat din sosyologları kendi dini kaygılarından temelde vazgeçmek zorunda değillerdir; bilimsel çalışmalar yaparken “ırksal baskı” “cinsiyet

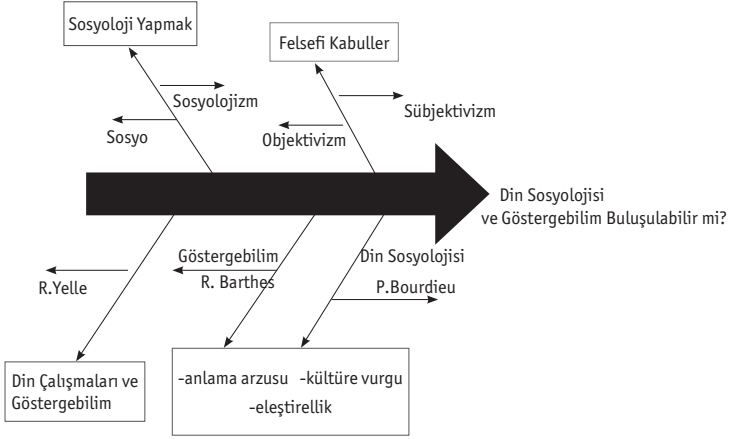
eşitsizliği” “yoksulluk” gibi konularda normatif hassasiyetlerin varlığı, dini duygular için de geçerli olabilir. Kısacası, Wuthnow (2009: 243)

...din çalışmalarının bir disiplin olarak sosyolojinin teorik kaygılarıyla bazen sınıldığından daha kolay harmanlandığını, metodolojik çeşitlilik için oldukça fazla alanın var olduğunu ve din öğrencilerinin saygın sosyoloji çalışmaları yapmak için normatif kaygılarını rafa kaldırmaları gerektiğini savundum. Durum gerçekten böyleyse, o zaman akla şöyle bir soru gelmektedir: Din çalışmaları kolayca disiplinlerarası bir ilişkiye çevrilemez mi?

Vurgulanan ana kriterler dikkate alınarak varılan sonuç, din sosyolojisinin daha verimli çalışılabilmesine yol açan disiplinlerarası ilişkiler, olayların daha iyi nasıl anlaşılacağına yardım etmektedir. Disiplinlerarası etkileşim ile dinin sadece inananların kendi tekelinde özerk bir alan içinde çalışılmaması gerektiği gösterilirken, siyaset, ahlak, edebiyat gibi farklı kolların irdelenmesi için de derin inceleme olanağı sağlanmaktadır. Hâlihazırda, din sosyolojisi disiplini içinde karşımıza çıkan temel problematiklerin Wuthnow penceresinden teori, yöntem ve normatif kaygılara yönelik yanlış anlamaları aşacak çözümün “disiplinlerarası” çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Bu bilimsel izlenimden yola çıkarak din sosyolojisi öğrencilerinin veya bu alana yeni yeni adım atan araştırmacıların sıklıkla karşılaştıkları problemleri çözmeye yönelik disiplinlerarası buluşma, bir ölçüde gereksinim olarak hissedilmektedir. Bu çalışma ekseninde, bu tür problemleri kendi manevra kabiliyeti ile çözeceği öngörülen “göstergebilim”in din sosyolojisi çalışmalarına metodolojik katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Problemi daha somutlaştırmak için Balık Kılçığı¹ (Ishikawa) diyagramına benzeyen bir gösterge üzerinden bir mesele olarak “din sosyolojisi ve göstergebilim” problematiği özetlenebilir.

1 Balık Kılçığı, İshikawa Kaoru tarafından literatüre kazandırılan problem çözme tekniği olarak bilinmektedir. Sebep-sonuç ilişkisinin etraflıca görülebileceği yöntemde ana problem, okla gösterilen kutucuğun içine yazılır. Bu problemin varlığına ilişkin irdelenmesi gereken sebepler ve etkiler oklar halinde önem sıraları göz önüne alınarak belirtilir (Bircan ve Gedik, 2003: 73). Amaç özellikle grup içi çalışmalarda problem çözücü ekibin beyin fırtınası yaparak sebepleri görmesi ve çözüm önerileri getirebilmesidir. Bu çalışmada diyagramın yeri ise göstergebilim ve din sosyolojisinin birtoklülüğünün problematik taraflarını tespit ederken akademik çalışmalarını bu yönde sürdürmek isteyenlere somutlaşmış bir harita sunmaktır. Diyagram, problemin kök biçimlerini bulmada etkin görsel araç olarak kullanılmakta, görsel sosyolojinin hipotezi test etme biçimlerinde etkili bir taslak görevi ifa etmektedir.

Diyagramı Çözümlemek

Şekil 1

Diyagram dikkate alındığında, *Din Sosyolojisi ve Göstergebilim* buluşmasında çözümlenmesi gereken kümeler, bir diğer ifadeyle problemler görülmektedir. İlk olarak, sosyoloji yapmanın anlamından yola çıkarak süregelen iki yanılgıdan kurtulmak gerekir. Bu yanılgılar, sosyolojizm ve sosyo olarak sınıflandırılabilir. Sosyolojizm, ilk dönem kurucu babaların normatif değerlerle yüklü halde sosyoloji yapma biçimidir. Bir manada -izm tuzağına düşen metinsel kurgularda, olguların sadece olgularla açıklanabileceği düsturundan yola çıkarak dogmatizm (Obadia, 2014: 553) yaratılmaktadır. Türkiye örneğinde Durkheim-Ziya Gökalp motivasyonunu takiben yapılan sosyoloji girişimlerinin karakteri, büyük ölçüde -izm retoriği taşımaktadır. Özellikle, sosyolojik bakış açısının yerleşmesi niyetiyle resmi ideolojinin kurumsallaştığı lise dengi sosyoloji kitaplarında, zamanın ruhuna uygun olarak sosyolojizm serimlenmektedir. Tarihin vagonlarına göz attığımızda, Amiran Kurtkan (1980) tarafından yazılan liseler için *Sosyoloji* kitabında defansif toplum biliminin uzantıları dışavurulmaktadır. Türk kültürünün eşsizliği ve yabancı kültürlerle üstünlüğü (Kurtkan, 1980: 173) tekrarlanırken, keskin bir “düşman öteki” imlenmektedir. Değer sistemi çerçevesinde yazılan, vatandaşlık bilgi sistemini aktaran söz öbekleri tanımlamalara, kavramlara ve ansiklopedik bilgilere bol miktarda yer verirken, görselleştirmeler ve güncel hayata dokunan örnekler yok denecek kadar az görülmektedir. Hayatla ilişkilendirilemeyen, soyut kavramsallaştırmalar, bilişsel bariyerlere çarpmakta, tahayyül sınırları oluşturamamaktadır. Günümüz ortaöğretim sosyoloji

kitaplarına bakıldığında ise karşımızda “lojiden” azade diyebileceğimiz bir sosyo dizisi çıkmaktadır. Örnek metin olarak baktığımız Özer (2017) ve ekibi tarafından yazılan sosyoloji kitabı, bol resimli, güncel hayatla ilişkili, somut anlamlandırılabilir olacak olaylar serisiyle döşeli; fakat teorik açıklamalar, kavramsallaştırmalar veya metodolojik yönlendirmelerden uzaktır. Görsellerin hangi teorik kabullerle açıklanabileceği veya paradigmatik momentlerle eşitlenebileceğine dair yüzeysel ipuçları dahi yoktur. Böyle bir evren, “sosyolojinin” ilim olarak kendini var ettiği zeminden yoksundur. Her iki “sosyoloji” yapma iddiasının sistemik sonuçları, sosyoloji yapmaktan kastın ne olduğunu saydamlaştırmayı gerekli kılar. Bu bağlamda, Amman’ın² özlü formülasyonu berrak bir tanımdır: “sosyolojiden konuşmak bir teoriyle konuşmaktır veya bir teoriye karşı konuşmaktır ya da bir teori hakkında konuşmaktır; dördüncü bir durum söz konusu değildir.”

Sosyolojinin hassas kavramlarının arka planındaki felsefi kabullerin hangi dikotomiler arasında salındığını görmek bir diğer meseledir. Burrell ve Morgan (2005: 1-37) iki temel sütuna yerleştiği objektivizm ve sübjektivizm yaklaşımlarını “ontolojik”, “epistemolojik”, “metodolojik” ve “insan doğası” bağlamında irdelemekte, farklı teorilerin hangi sütuna düştüğünü göstermektedir. İşlevsel bir ölçü yerleştiren kategorizasyona göre, objektivist yaklaşımın ontolojik doğası realistken, sübjektivist yaklaşımın nominalisttir. Objektivist yaklaşım, epistemolojik olarak pozitivism ilkelerine dayanırken, sübjektivist yaklaşım ters köşede anti pozitivismi imlemektedir. Dahası objektivistlerin metodolojik duruşları nomotetik araştırmayı itibarlı görürken, sübjektivistler ideografik araştırmaları takip etmektedir. İnsan doğası açısından ise objektivistlerin genel tutumu, yapıyı birey karşısında büyüten determinist bir açığa gönderme yapmakta; sübjektivistler ise bireyi büyüterek volutarist bir ekseninde çalışmalarını sürdürmektedir (Çiftçi, 2003; Okutan, 2018). Bu çerçevede, teorik zeminler kimi zaman objektivist, kimi zaman sübjektivist kanada düşmekle birlikte, ikisi arasında duran, iki tarafa da aynı ağırlıkta yaslanan çalışmalar, son dönem sosyoloji çalışanlarının genel temayülüdür. Özcesi, her araştırmanın, ontolojik, epistemolojik, metodolojik veya insan doğasına yaklaşımlarının belirlenmesi, -lojinin tartışılmaz önceliğini göstermektedir. Sosyoloji, din sosyolojisi ve göstergebilim amalgamından oluşan disiplinlerarası bir buluşmanın zemini bu koordinatlar arasına yerleştirildikten sonra, göstergebilimin din sosyolojisine eklenmediği kapitone noktaları belirlenmelidir.

2 Prof. Dr. Mehmet Tayfun Amman’ın doktora derslerinde sıklıkla zikrettiği formülyasyondur.

Göstergebilim, kendi başına değerlendirildiğinde, hacimli bir literatüre sahiptir. Saussure'ün (1988) *Nature of the Linguistic Sign*, Eco'nun (1979) *A Theory of Semiotics* gibi eserlerinden beslenen kaynaklar, göstergebilimi dilbilim ve edebiyat üzerinden yaşatan başlıca yapıtlardır; fakat göstergebilim sadece dilbilimin sınırları içinde kalmamış; antropoloji, sosyoloji, iletişim, mimari, görsel sanatlar, reklamcılık gibi çeşitli alanlara yan disiplin olarak destek vermiştir. Çeşitlilikler spektrumu içinde Barthes (1994) her türlü sosyal edimi göstergebilimi tablasına koyduğu için genelde sosyoloji, özelde din sosyolojisi içinde kabul imkânı en fazla görünen çatı teorisyenlerden biridir. Kültürü inceleme nesnesi edinen Barthes'ın iktidar yapılanmalarını kritik edinen lügati, kayda değer bir katkı sunmaktadır. Barthes (2015: 64) için göstergebilime giriş, yaşamı anlama heyecanından beslenmektedir ki göstergebilim haddi zatında “bir serüven veya başına gelen şeydir” (Barthes, 2012: 14-15); fakat öznel değildir. Göstergesi gösteren-gösterilen, dizim-dizge ve yan anlam-düz anlam gibi kavram çiftleriyle açıklayan Barthes (2012: 23-170) için, bir nesnenin görünen tarafı sesler, resimler, görüntüler, satırlar gibi her şey olurken; gösterilen ideoloji, fikir, değer yargılı düşünce gibi nesnenin zihinde tasarlanmış her halidir. Barthes'a (2012: 49) göre her kullanım kendisinin göstergesine dönüşmektedir; faraza, yağmurdan ıslanmamak için “yağmurluk” nesnesinin kullanımı, hava durumunu imleyen göstergeden azade değildir. Her toplum kendi standartlarına kendi ölçü ve yaşam biçimlerine göre nesnelere anlam yükler ki, bir nesnenin anlam aktarıcısı olmaması imkân dâhilinde görünmemektedir.

Bu bağlamda, Mardin'in (2007) kültürü tanımlarken kullandığı sepet örneğindeki aktarımı, toplumların yaşam biçiminin ifadesi olan kültürün varlığının göstergesel boyutunu karakterize etmektedir. Sinema, tiyatrodan tatile, deterjanlardan oyunculara, süt, şarap gibi içeceklere, biftek, patates kızartması gibi yiyeceklerden Einstein'ın beynine uzanan bir dizi gösterge çözümlenmektedir. Kültürün içerimlerinin analiz edildiği metinlerde, toplumsal göstergeler yapı-sökümüne uğramaktadır. Barthes (2011: 68) bu yapı söküm aşamasında, kutsalı sembolize eden öğeleri de dikkate almaktadır; mesela, şarap Fransız kültürü için totem niteliğinde bir bireşimdir. Şarabın kırmızı rengi, kan rengini çağrıştırmakta, kıvamı ile hayati bir sıvı özelliği taşımaktadır. Güçsüz içtiğinde ona güç vermesi, sessizin dilini çözmesi, taşıdığı felsefenin büyüsüdür. Barthes (2011: 69) bu büyüün deyimler, atasözleri veya deyişler içine gömüldüğünü söylerken, büyüün, her kesimden insanı temsil ettiğini belirtmektedir. Toplum nezdinde bu kutsal töze inanmayan sakat, hasta ya da sapkın olarak adlandırılmaktadır. Diğer yandan, Bourdieu, din sosyolojisine

sunduğu araçlarla, dinin sadece kurumsal olarak varlığını irdelemekten ziyade, toplum içinde görüldüğü, görünmediği/görünmediği veya form değiştirerek din gibi işlediği dışavurumlarını mercek altına alır ve günümüzün kültür sosyolojisini, “din sosyolojisi” olarak adlandırır (Bourdieu, 2016: 228). Modern toplumların yeni kurumsal yapılarında karşımıza çıkan psikanalistler, yaşam koçları, aile danışmanları gibi kanallar, ruhu ıslah etmek, dindirmek amacıyla “büyü eylemi profesyonelleri” veya “yeni tip ruhbanlar” (Bourdieu, 2014:158) gibi bireyleri büyü altına alır ve onları yönlendirir. Bu bir manada, din gibi işleyen bir mekanizmaya işaret eder. Veriler dikkate alındığında, Barthes ve Bourdieu çalışmalarının vurguladığı üç öge -“anlama arzusu/çabası” “kültür vurgusu” ve “eleştirelilik”- göstergebilim ve din sosyolojisi yaklaşımını sağlar. Din sosyolojisi disiplini içinde geleneksel toplumdaki modern/postmodern topluma geçişte kültürün değiştiği yapı, dinin bu yapılanma içindeki yeri, sembollerin doğası ve formların eleştirelilik süzgecinden geçirilmesi iki disiplin için de bileşim noktalarıdır. İlaveten, nesnelere göstergebilim yardımıyla çözümlenmesi, tözün içrek öğelerini ve kutsalın kültürle karamela halini ibraz eder. Bu terkinin ibrazı, Yelle'nin (2013: 2) “dini haddi zatında göstergesel bir olgu” olarak ortaya koyduğu çalışmalarıyla paralel bir seyir izler. Yelle (2013) *Semiotics of Religion* kitabında iletişim dili olarak sembol ve işaretlerle kurulu yapının gösterilenlerine iner. Ritüellerin şüresel dokusu, ilahilerin içine eklenmiş retorik, duygulu ifadeler, dini alışkanlıklar, kimliğe etki eden kullanımlar, ibadetlerin sembolik performansı, geleneksel toplum ve modern toplumdaki değişimler bağlamında göstergelere ayrılır. Yelle (2013: 163) bu tip dini sembollerini çözümlerken göstergebilimi, “metodolojik bir yaklaşım” olarak kullanmayı önerir. Sonuçta, dinin sembolik varlığı, onun artalanındaki kültürel almasığının fark edilmesini gerekli kılar ve sosyal bilimlerin sınırları içinde dini-kültürel bileşimlerin kazaları için göstergebilim bir metodoloji olarak uzun erimli açıklama kapasitesi sunar.

Buraya kadar, “din sosyolojisi ve göstergebilim buluşabilir mi” problematiğinde karşımıza çıkan “nasıl bir sosyoloji” “sosyolojinin temel kabulleri nedir” “göstergebilim din çalışmalarında metodolojik olarak nasıl kullanılabilir” ve “göstergebilim ve din sosyolojisi hangi kuramsal çerçeve ve parametrelerle birleşebilir” gibi meseleler kısaca değerlendirilmiştir. İlerleyen bölümde ise din sosyolojisi derslerinde göstergebilimin metodolojik olarak kullanımının ne derece etkin olabileceği gösterilecektir. Diğer bir ifadeyle, hipotetik zeminde “göstergebilim” ilkelerinin, din sosyolojisinin işleyişine katkıları sorgulanacak, metodolojik olarak önerilen perspektifin “anlama” üzerindeki etkileri mikro uygulama ile sınanacaktır.

Pratik Bir Çalışma

Öğrencilerin bir konuyu nasıl “din sosyolojisi” parametreleriyle çalışabileceğini anlamaları Wuthnow’un (2009) da ifade ettiği ana problematiklerden biridir. Bu sorun temelde “din sosyolojisi”nin ne olduğuna ilişkin ilkelerin kullanım netliğinin yerleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Projeksiyonu Türkiye’ye çevirdiğimizde, din sosyolojisi derslerinin zorunlu ve aktif olarak öğretildiği yer İlahiyat Fakülteleridir; fakat sosyoloji veya sosyolojiye giriş dersi verilmeden “din sosyolojisi” zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Bu çerçevede aşılması gereken iki bariyer söz konusudur. İlk olarak sosyolojinin nasıl bir bilim olduğu ve ana çerçevesi anlaşılmalı, ardından din sosyolojisinin özel ilgileri ve kullanım biçimi ana karakterolojisiyle öğretilebilmelidir. Bu bariyerleri anlatmak ve kalıcı din sosyolojisi performansının kısa zamanda yerleşikliğini sağlayabilmek için çok yönlü inceleme modelleri geliştirilebilir. Bu çalışma bünyesinde bir deneme biçimi olarak göstergebilimin metodolojik kullanımı ile öğrencilerin “görsel/uzamsal zekâlarının” fonksiyonize edilmesi sağlanmıştır. Görsel/uzamsal zekâdan kasıt, Gardner’in (1993) sekiz³ temel alan olarak belirlediği çoklu zekâ kuramının bir parçasını teşkil etmektedir. Haddizatında Gardner zekâyı “kültürel bir ortamda problemleri çözümlerken veya bir kültür grubu tarafından değer verilen ürünleri ortaya çıkarırken bilgiyi işlemeye yarayan biyopsikolojik bir potansiyel” (akt. Altan, 2011: 54) olarak aktarmaktadır. Görsel zekâ da geliştirilebilir niteliği ile bireylere nesnelere görme ve onları zihinde görselleştirebilmeyi başarma imkânı sağlar, çevredeki farklılıkları ve benzerlikleri ayırt etme yeteneğine (Bacanlı, 2001: 125) yardımcı olur. Bacanlı (2001: 125) görsel/uzamsal zekâ ile öğrencilerin “nesnelere hayal etme, değişiklikleri fark etme, labirentlerden çıkma, bulmaca çözme, harita okuma” gibi edimleri başardığını bildirir.

Bu çerçevede, din sosyolojisi dersinin başlangıç haftasında yaşları 20-22 arasında değişen 100 öğrenciye 10 resim⁴ gösterilmiş, öğrencilerin hayat tarzlarından, kültürel formlarından şekillenen cevaplar alınmıştır. İlerleyen

3 Gardner (1993) Söz/Dilbilimsel Zekâ, Mantıksal/Matematiksel Zeka, Müziksel/Ritmik Zeka, Uzamsal/Görsel Zeka, Bedensel/Kinestetik Zeka, Kişilerarası Zeka olarak maddelendirdiği kuramına daha sonra Doğaç Zekâyı (Gardner, 1999) eklemektedir.

4 Resimler, Reich’in *Dinle Küçük Adam* kitabında çizilen görsellerdir. Neden Reich’in kitabındaki görsellerin seçildiğini anlamak için kitabın içeriğine göz atılması gerekmektedir. Kitap 1946 yılında yazılmış, temelde bilimsellik kaygısı gütmeyen birey-toplum ilişkisini anlamlandırmaya yönelik reçete olarak görülebilir. Faşizan rejimin bireylerin potansiyellerini yok saydığı, onları emir-komuta zinciri içine hapsettiği, düşüncelerini engellediği yaptırımlar eleştirilmektedir. Küçük adamın, büyümesi kendi potansiyelini fark etmesi, toplumu değiştirebilecek, dönüştürebilecek donelere sahip olduğunu hissetmesiyle gerçekleşecektir. Bu bağlamda eser, sosyolojinin temel konularından “toplum mu birey mi?” “eylem mi yapı mı?” dikotomilerini anlamak için araçlar sunmaktadır.

on iki hafta içinde, din sosyolojisi konularının aralarına, ilgili resimler serpiştirilerek olaylarla irtibat sağlanmıştır. Bir manada, gazete sütunlarından alınan toplumsal fotoğraflar, billboardlarda yayınlanan reklamlar, karikatürler, sosyoloji kitaplarındaki illüstrasyonlar aracılığıyla teori-pratik dengesi kurulmuş ve dersler işlenmiştir. En son hafta, ilk haftada verilen resimler tekrar gösterilmiş, öğrencilerin dönütleri karşılaştırılmıştır. Bu çalışma sınırları içinde, örneklemdaki tüm öğrencilerin cevaplarına yer verilemeyeceği için Neuman'ın (2016:583) “saha araştırmacısı önce genel manzarayı anlar, sonra az sayıda özel sorun ya da meseleye odaklanır” metodundan hareketle, 3 kız (Arşiv1, Arşiv2, Arşiv3) 3 erkek (Arşiv4, Arşiv5, Arşiv6) olmak 6 öğrencinin kâğıdı rastgele seçilmiş⁵ ve göstergebilim yardımıyla analiz edilmiştir.

Göstergeleri Okuma Etkinliği⁶

Gösterge 1

(Reich, 2009: 20)

Gösteren: Yüz, eller, ayaklar ve organ

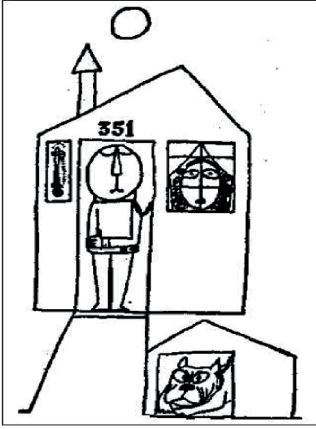
Gösterilen: Bedenin sarıldığı organın ucunu dişleri ile tutan, canı yanan erkek figür

5 Her katılımcıya Arşiv1'den başlamak suretiyle numara verilmiştir (Mack ve diğerleri, 2005:105-107). İlk üç öğrenci Arşiv1, Arşiv2 ve Arşiv3 ismiyle kız öğrencileri, diğer üçlü ise Arşiv4, Arşiv5 ve Arşiv6 olarak erkek öğrencileri temsil etmektedir.

6 Bu verilerin analizi *Din Sosyolojisi ve Göstergebilim* (Okutan, 2018: 159-182) kitabında genişçe yer almaktadır.

Yorum: Kişinin bedenini saran ve kendisini sınırlayan bağlayan organın çözülebilmesi aslında kendisine bağlıdır. Toplumsal kurullarla çevrili ve kendini kapana kısılmış hisseden aktörlerin, bu bağlardan kurtulmaları için ilk önce potansiyel güçlerini fark etmeleri gerekmektedir. Sosyolojik çalışmaların insan doğasına yaklaşımının determinist veya voluntarist olarak işaretlendiği sütunlarda, olayların seyrini değiştirme gücünün bireye vermediği, iradesini hesaba katmayan determinist bir anlayışın temsil edildiği söylenebilir. Marx yazınının kavramsal ifadesiyle, kişinin kendine, emeğine, ürününe, çevresine yabancılaşması olarak da kodlanabilir. İllüstrasyonun verdiği mesajın hemen altında, “Senden başka hiç kimse senin kurtarıcın olamaz” (Reich, 2009: 20) tümcesi yapılan yorumu güçlendirmektedir.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1 dersin başında, ilk resim için “insanın köleleştirilmesi, bağlanması; bu bana insanın tutsaklığının ağzı, dili ile ilgili olduğunu düşündürüyor” derken, on dört hafta sonunda, resmi, “insanın kendine yabancılaşması” olarak okumuştur. Arşiv2 için ilk dersteki resim, “kendini bir düşüncenin içine hapsedmek iken” son haftada, “popüler kültürün insana baskısı” olarak tanımlanmıştır. Arşiv3 ilk olarak “bunalıma girmiş bir adam görüyorum, hayatında yaşamış olduğu olumsuzlukların göstergesi” derken, son hafta “Şerif Mardin’in mahalle baskısı terimi aklıma geliyor, toplumun şartlarından dolayı bireyin özgür olamaması” cevabını vermiştir. Diğer taraftan, erkek öğrencilerden Arşiv4 için resim, “belirli bir kalıba saplanıp dünyaya, tabiri caizse at gözlüğüyle bakıp kendini belirli düşüncelere esir etmektir” ifadesiyken, son hafta “kapitalizmin esiri olan proletarya, sermaye piyasasına tabidir” şekline dönüşmüştür. Arşiv5 “vücudu ve zihni bağlanmış entelektüel düşünceden uzak günümüz Türkiye’sinin çaresiz toplumu” olarak belirttiği anlayışını, “sistemin bağladığı, özgürlüğünü kaybetmiş birey” olarak kategorikleştirmiştir. Arşiv6’nın ilk hafta, “bütün fonksiyonları, iradi davranışları sınırlandırılmış birey” düşüncesi, son haftada, “popüler kültürün, kapitalizmin acımasız ekonominin baskısı altında iradesiz, hürriyetsiz kalmış birey” fikrine dönüşmüştür.

Gösterge 2

(Reich, 2009: 43)

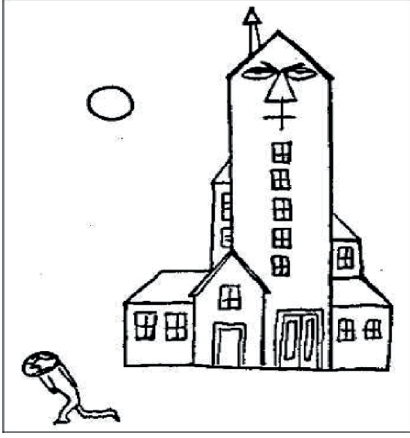
Gösteren: Ev, 351, güneş, kulübe, erkek, kadın, köpek

Gösterilen: 351 numaralı dairenin kapısından bakan bir erkek, pencereden bakan bir kadın ve kulübesinde görünen köpek, korunaklı bir dünyanın içinde yaşamaktadır.

Yorum: Ev, pencerelerin üzerinde görülen teller, köpeğin bahçede beklemesi gibi görseller, bireylerin güvenlik nedeniyle kendisini korumaya aldığını göstermektedir. Modern dünyanın serbestlik getirileriyle bireylerin özgürlük alanları genişlemekle birlikte, daha önceki dönemlerde rastlanmayacak tekinsizlik hâsıl olmuştur. Postmodern toplumda, tehlikenin nerden geleceği belirsizdir; bu sebeple örülen ağ içinde bireyler, her türlü rizikoyu hesaba katarak davranış kalıpları geliştirirler. Güvenlik, emniyet hissinin tamiri için üst düzeylere çıkar, sahip olunanları kaybetmemek için sigortalamaya gidilir. Ev sigortası, araba sigortası, beden sigortası vs. modern dünyanın emniyet arzusunun göstergeleri olarak endüstriye dönüşmüştür. İllüstrasyonun yorumu da “yaşamdan mutluluk istiyorsun ama güvenlik çok daha önemli sana göre” (Reich, 2009: 43) şeklinde ifadenmektedir. Bireylerin edimlerini kısıtlayan, onları sınırlı duvarların içine hapseden duygu, güvenlik arayışıdır, “emniyet mi özgürlük mü?” sarmalında tercihen seçilen emniyet olduğu resmedilmektedir.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1’in “kadının eve hapsedilmesi, dışarıya çıkmasını engelleyen bir adam ve köpek var, sol köşede olan figürün çan veya alarma benzediğini düşünüyorum ama aynı zamanda bir uzay üssüne de benziyor” söylemleri, son hafta “insanları zorla çalıştırma” şekline

dönüşmüştür. Arşiv2'in "baskıcı bir düzen; ev bir ülkeyi, adam diktatör bir kralı, kadın halkı, köpek de piyonları temsil ediyor" fikri, kavramsallaşarak "modernite" tanımına dönüşmüştür. Arşiv3 için resim "her gün işe giden adam ve evdeki hanımı, bahçedeki bekçi köpeği, kadın hep içeriye mahkûmdur" şeklindeyken, ders sonunda, "toplumun artık organik olması, kendine ait işi olması, uzmanlaşması" haline gelmiştir. Arşiv4'ün ise "hapsedilmiş bir kişiye, özgür bir kişinin temaşa etmesi" sözleri, son hafta "sınıfsal ayrımlar" cevabına çevrilmiştir. Arşiv5 "kadınların eve hapsedilmesi" tanımını, "toplumdan uzaklaşma alanı" olarak değiştirmiştir. Arşiv6 ise ilk haftada, "verili olanı yaşamaya mahkûm bir grup insan" fikrini, son hafta "toplumun, numaralandırılarak hapsedilmesi" yargısına dönüştürmüştür.

Gösterge 3

(Reich 2009: 36)

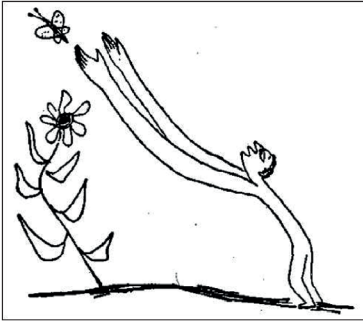
Gösteren: Kızgın yüz ifadeli büyük bina, beş küçük bina, güneş ve hızlı yürüyen kasklı erkek, haç işareti

Gösterilen: Binaların etrafı sardığı alanda, koşarak veya kaçarak bir yere yetiştiği düşünülen insan figürü.

Yorum: Toplumsal yaşamın parçası olan 'diğer ötekinin' neler düşündüğü ve neler söylediği bireyin üzerinde zımni yaptırım uygular. Resimdeki figürün kamuflej içinde hızlıca yürümesi, diğerleriyle yüzleşmekten, onlara cevap veya hesap vermekten kaçındığını anlatır. Binanın temsil ettiği yüz, kurumların kişileştirilerek canlılık ifade etmesini örneklerken, toplumsalın duygusal baskı olarak etkenliği görselleştirilir. Sosyolojik kavram haritasının "mahalle baskısı" söylemi, görseli açıklayabilir. Uzamın duygusal yüklü

oluşu, mahallenin değil içindekilerin toplumsal rol ve davranışları sorgulaması, kontrol edici gizil bir makam olarak kendini var etmesi gösterilmektedir. Kitapta, bu karenin altına “komşunun düşüncelerin hakkında ne söyleyeceğini ya da dürüstlüğün sana çok paraya patlayıp patlamayacağını sordun” (Reich 2009: 36) cümlesi eklenmiştir.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1 görsel için “kilisenin baskısını hatırlattı” derken, son hafta “sekülerizm” tanımlaması yapmıştır. Arşiv2 “zirvedeki kişi, küçük dağları ben yarattım havasında” diye belirttiği yorumunu, son hafta, “kapitalist sistemin insanlara yüklediği roller”e çevirmiş; Arşiv3 ise “kilisenin toplumdaki merkezi rolü” düşüncesini “Weberyan manada büyüünün artık bozularak insanların büyüsüz kalması” olarak değiştirmiştir. Arşiv4 ilk hafta, resmi, “ortaçağ Avrupa’sında kilisenin konumu” şeklinde yorumlarken, son hafta “dinin halk, toplum arasında sivrileşmesi” olarak okumuştur. Arşiv5’in “yüksek binaların, şehirlerin mezar taşları haline gelmesi ve insanların bunalıp kaçması” fikri yerini “moderniteden kaçan bireylere” bırakmıştır. Arşiv6’nın “yükselen ve büyüyen şehirlerde insanlar kendilerine yer bulamıyorlar” ifadesi, son hafta, “şehirleşme, bireyi yalnızlaştırıyor ve ruhsuzlaştırıyor” düşüncesine dönüşmüştür.

Gösterge 4

(Reich, 2009: 151)

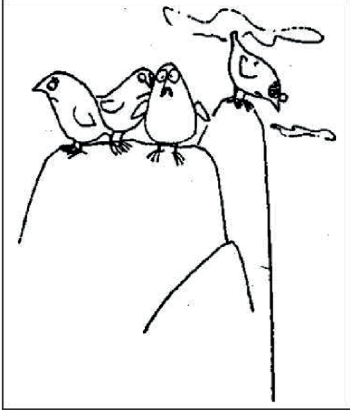
Gösteren: Çiçek, uzun eller, birey, kelebek

Gösterilen: Bireyin ellerini uzanabildiği kadar zorlayarak kelebeğe ulaşma çabası.

Yorum: Resimdeki kişi kelebeğe erişmeye çalışmaktadır. Kelebek, metaforik olarak kişinin ulaşmak istediği hayalleri, hedefleri olarak yorumlanabilir. Kişinin ellerini olabildiğince uzatması, hedefe erişmek için sarf ettiği enerjiyi göstermekte, hedefin şeyleşerek kendinden büyük hale gelmesini

örneklemektedir. Arzuların her zaman için çok uzaktaymış gibi hissedilmesi, kişinin benliğinde yaralar açmakta, “nasılsa olmaz”, “nasılsa erişemem” duygusu, tavsamaya neden olmaktadır. Reich (2009: 151) da görseli “uzayan hasret” olarak isimlendirmektedir.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1 dördüncü resim için ilk hafta, “çiçeğin toprağından, kökünden var olup yeryüzünden gökyüzüne ulaşmasını çağırıyor” demiş, son hafta ise “postmodernite ile duygusallığın geri gelişi” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Arşiv2’nin “insan, elini dokunduğu yere hayat vermeli” fikri sonrasında “modern dünyadan doğaya dönme isteği” biçimine dönüşmüştür. Arşiv3 resim için “kişi kelebek kadar özgür olmak istiyor” derken, son hafta fikrini, “proletaryanın kendine yabancılaşması ve bu durumdan kurtulma çabası” olarak değiştirmiştir. Arşiv4 için “özgürlüğün kısıtlanması” benzetmesi, sonrasında, “halkın emeğinin çalınması ve doğaya yabancılaşması”na dönüşmüştür. Arşiv5 için “insanların özgür olmak isteği” yerini “özgürlüğe ulaşamayan insan” fikrine çevirmiştir. Arşiv6’nın, ilk hafta “insan doğaya karşı fitri bir özlem duymakta” çağrışımı, sonrasında “bireyin ulaşmayı beklediği hedefler” olarak değişmiştir.

Gösterge 5

(Reich, 2009: 78)

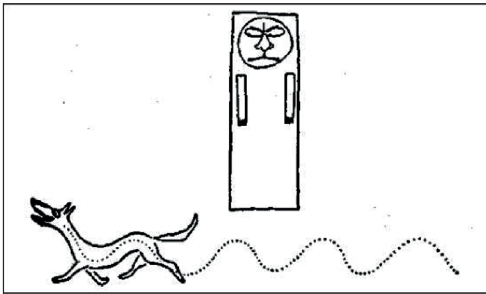
Gösteren: Dört civciv, yüksek tepe, bulut

Gösterilen: Dağın tepesinde üç korkak civciv ile onlardan ayrılmış aşağıya bakan başka bir civciv resmi

Yorum: Görselin bize söylediği, yüksek bir tepede bulunan tavukların korkulu gözlerle ve şaşkınlıkla beklemesidir. İçlerinden bir tanesi aşağıya bakmaktadır, ama hiçbirinin uçmak gibi atılımı yoktur. Resim, kavramsal

olarak determine edilmiş bir sosyal çevrede, kişilerin yeteneklerini aşan durumlarda, içine düştükleri çaresizlik dehlizini anlatmaktadır. Bu dehliz Ali Şeriatî'nin 'insanın dört zindanı' olarak belirlediği tarih, doğa, toplum ve kendilik aşamalarının birlikteliği olarak okunabilir. Reich da görselin hikayelendirilmiş halinde, civciv yumurtalarının üzerine oturan kartaldan söz eder. Kartal her ne kadar onların sonradan birer civciv olduğunu ve asla uçamayacaklarını görsün de, sabırla uçmaları için umut etmekte ve bu nedenle onları yememektedir. Tavuklar ise üzerlerinde kuluçkaya yatanın, kartal olduğundan habersiz, karanlık ve yüksekte, getirilene yiyen, yalnızca önünü görebilen, acınacak haldeki yaratıklardır. Görselin altyazısı, bu nedenle "kartalın altından çıkan civcivler" (Reich, 2009: 78) olarak belirtilmektedir.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1'in ilk hafta, "toplumun korktuğu bir şeyi merak eden kişiyi temsil eder" cümlesi, son hafta, "organik toplumda, sürüden ayrılma" şekline dönüşmüştür. Arşiv2'nin resimden anladığı, "kendi görüşünde olmayanı dışlamak" imajı, "ötekinin dışlanmasına" çevrilmiştir. Arşiv3'ün "farklı insan olmak istemesi" fikri, kişinin toplumsal habitusundan çıkma girişimleri" olarak değişmiştir. Arşiv4'e göre resim ilk hafta, "insanın yalnızlığa mahkûm olması, toplumla ülfet kuramaması" şeklindeki, son hafta, "bireyselleşme" olarak kavramsallaşmıştır. Arşiv5'e göre beşinci resim, "birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalışan toplum" iken "toplumdan yabancılaşmanın intihar eğilimine" dönüşmüştür. Arşiv6 ilk hafta, "her bireyin birbirinden farklı özellikler taşıdığını, bazılarının kalabalığa dayanamadığını" belirtmiş, düşünceleri son haftada "grubun dışına itilmiş, ötekileştirilmiş, topluma entegre olamamış birey olarak" değiştirilmiştir.

Gösterge 6

(Reich, 2009: 83)

Gösteren: Kızgın yüz, kulplar, dolap, köpek

Gösterilen: Sınırlar içine hapsedilmiş, sinirli bir kişinin dışarıdaki özgürlüğe kırgınlığı

Yorum: İçinde bulunduğu şartlarla kendini kapana sıkıştırmış birey, kızgınlık ve umutsuzluk içinde statik durumunu devam ettirmektedir. Hem mutsuz olup hem hayat şartlarını değiştirmek için hareketlenmeyen kişi, kendi dışında özgür davrananlara tahammülsüz ve sinirlidir. Kendi eliyle kendini kalıplara sığdıran birey, diğerlerinin aynı kalıba girmesini “olması gereken doğru yol olarak” görecektir. Yine determine edilmiş bir çevrenin toplumsal normları ve baskılarıyla sarılan birey resmedilmektedir. Görse- lin altındaki yazı da, “hiçbir canlı ifadeye, hiçbir özgür doğal davranışa karşı hoşgörülü davranamazsın” (Reich, 2009: 83) şeklinde kodlanmaktadır.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1’in “canlı hep gözetleniyor” cümlesi son hafta, “mekanik düzene bağlı tek tipleşme” olarak değişmiştir. Arşiv2 ilk hafta, “adamın içinde bulunduğu şey, tabut ya da ağaca benziyor” derken, son hafta “sistemin insanı kalıplara sokması” ifadesinde bulunmuştur. Arşiv3 ise “deği- şime açık olmayan bireyi” tanımladığını düşündüğü resmi, son haftada, “kül- türün arkada bıraktıkları” şeklinde okumuştur. Arşiv4 ilk resim için “insan fo- bilerinin üzerine gitmezse, her şeyden korkarak yaşar” derken, son hafta aynı resmi “halkın kolektif bilinçten uzaklaşması” olarak kodlamıştır. Arşiv5’in za- viyesinden, “özgür bir hayvan tutsak bir insandan daha mutludur” düşüncesi, son hafta, proletaryanın zincirlerinden kurtulmasına evrilmiştir. Arşiv6 için “insanlar çevrelerini daima gözetliyorlar” yargısı, “modern toplumda, bütün davranışların kayıt altına alınması, gözetleme toplumu” şekline çevrilmiştir.

Gösterge 7

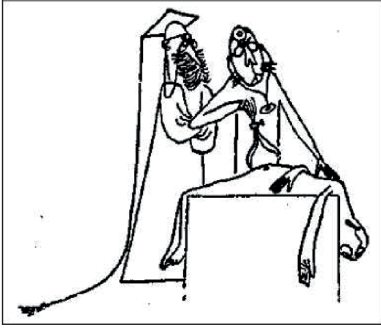
(Reich, 2009: 61)

Gösteren: Araba, çiçekler, seyirciler, megafon, tekerlekli tahta, kral ve onu hareket ettiren bir kişi

Gösterilen: Birinin yöneten, birinin yönetilen, diğerlerinin ise izleyici olduğu toplumsal model

Yorum: Bireyler kendilerinde olmayan özelliklerle bazı işler becerebildiğini düşündüğü kişileri alkışlamaya, onlara hizmet etmeye razıdır, kendi yarattıkları ambiyansı doğallılaştırarak yöneticilerini şeyleştirilmeye müsaittir. Aslında karizmatik otoritenin büyüklü ortamında seyircilerin düşünceleri de büyük bir yer tutar; bir zaman sonra yöneticinin aurasını kaybetmesi bu durumun izahıdır. Karizmanın rutinleşmesi olarak da okuyabileceğimiz bu hal, kişilerin kendi yüklenimlerinin geri çekilmesidir. Görselin altı da “Kasabalarının sokaklarında utkulu tavırlarla dolaştırabileceğin, insan içine çıkarmaktan utanmayacağın bir dahi istiyorsun” (Reich, 2009: 61) şeklinde formüle edilmiştir. Reich (2009: 61) bu cümleyi kapsayan paragrafında “dâhilerin olsun istiyorsun, onlara gereken saygıyı göstermeye de razısın. Ama iyi bir dahi istiyorsun sen. Uysal, terbiyeli bir dahi, çılgınlıkları olmayan, kısacası halim, selim, ölçülü ve uyarlanmış bir dahi istiyorsun; bütün engel ve kısıtlamaları çiğneyen, kural tanımaz, ehlileşmemiş bir dahi değil” (Reich, 2009: 61) demektedir.

Katılımcı Yorumları: Arşiv1 için resmin “kraldan çok kralcılık, bir yöneticiyi ilahlaştırma” manası, son hafta “karizmatik lider” olarak değişmiştir. Arşiv2 için ilk hafta “anlamsız” bulunan resim, son hafta “burjuva gerçeğine” çevrilmiştir. Arşiv3’ün “din adamlarının kendi dışında kimseye yetki vermemesi” düşüncesi, “burjuvanın, proletaryayı sömürmesi” şekline dönüşmüştür. Arşiv4’e göre yedinci resim, ilk hafta, “otoriteyi resmetmekte, baskılı bir rejimin olduğu yerde bilim gelişmemekte” manasında iken, son hafta ise “üst sınıf- alt sınıf arasındaki hiyerarşilerin insanları kategorize etmesine” bağlanmıştır. Arşiv5 için resim, “kralın algı operasyonu” gibi bir tanımlamayla anlatılırken, sonrasında “burjuvanın baskın gücüyle ezip biçme mantığı”na dönüşmüştür. Arşiv6’nın bakışı ise ilk hafta, “bazı insanlar ezilirken, bazıları bu ezilenlerin üzerinden yükselir ve bazıları da sadece izler” iken son hafta, “proletarya, burjuva için çalışıyor” fikrine evrilmiştir.

Gösterge 8

(Reich, 2009: 101)

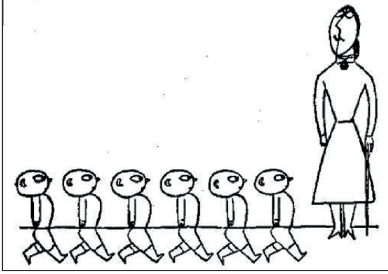
Gösteren: Profesör ve pratisyen hekim, hasta, ameliyat masası, ameliyat aletleri

Gösterilen: Pozitif ilim uzmanları olan hekimlerin hastayı profesyonelce ameliyat etme anı

Yorum: Hekimler hastayı ameliyat etmektedir, hastanın baygın durumuna, profesör hekimin asabiyetine ve ellerini kavuşturmasına bakıldığında, işlerin yolunda gitmediğini görülür. Kitapta resmin altında “kanser araştırmaları” (Reich, 2009:101) yazarken konuyla ilgili paragrafta şunlar kaydedilir: “Senin yetkili kişilerin, Sağlık Bakanların ve Profesörlerin, senin kanserinin anlaşılmasını engellemek için koydukları yasaklamaları yürütemediler. Onların yasaklamalarına karşı çalışmalarımı sürdürdüm, mikroskopla incelemelerimi, çözümlene deneylerimi kesmedim... Daima buldukları yerde, patoloji’de saplanıp kaldılar” (Reich, 2009: 98). Bu çerçevede, görsel, patolojik araştırmaların geniş açılarla ve yeni teknolojilerle devam etmesi gerektiğini söylerken, siyasanın sağlık üzerindeki sınırlarını reddetmekte, özgür bilimi savunmaktadır.

Katılımcı Yorumları: Sekizinci resim için Arşiv1, “kendinden olmayanı, kendine benzetme” düşüncesini zikretmiş, son hafta ise “mekanik toplumda din adamlarının nüfuzu varken organik toplumda bilimindir bu nüfuz artık” demiştir. Arşiv2 “masadaki adamı iyileştirme çabası” olarak yaptığı yorumunu, haftalar sonra, “din adamlarının hayattaki rolleri”ne çevirmiştir. Arşiv3 için “bilen insanın ayakta kalacağı” fikri, sonrasında “özgeci intihar”a dönüşmüştür. Arşiv4 için ilk resim, “ilim sahibi olanların hayata anlam vermesi” gibi bir açıklama iken, “Weber’in bürokrasi” kavramına dönüşmüştür. Arşiv5 resmi, “eğitime verilmeyen önemin toplumda yarattığı dengesizlik, entelektüel tabakanın cahil, zengin halkı yönetmesi” olarak okurken, sonrasında fikrini “uzmanlaşma ve kurumsallaşma” kavramlarıyla ifade etmiştir.

Arşiv6'ya göre ilk hafta, resim “kimse başkasının ne hissettiğine bakmaz, onu düşünmez” anlamındayken, sonrasında “doktorun din adamı üstünde yer alması” fikrine dönmüştür.

Gösterge 9

(Reich, 2009: 108)

Gösteren: Kadın öğretmen, sıraya girmiş aynı tipolojideki altı öğrenci

Gösterilen: Eğiticinin bireyleri standartlaştırması ve onları disipline etmesi

Yorum: Görsel tam olarak normalleştirme sürecine işaret etmektedir. Başlarında bulunan eğitici, küçük yaştaki bireyleri istediği kalıba koymuştur. Her birey aynı kıyafetleri giymekte, aynı beden ölçülerinde birbirinin röprodüksiyonu gibi klonlanmış durumdadır. Endoktrinasyon mekanizması olarak işaretleyebileceğimiz eğitim kurumları veya medya gibi aygıtların, bireyleri nasıl tektipleştirmeye yönelttiğini, onların içlerindeki yaratıcılık duygularını sömürdüğünü ve kültür mantarları gibi birbirinin aynısı olan tipler yarattığını örneklemektedir. Kitapta resmin altına, “yeni doğmuş çocuklarını düşündüğümde, hepsini kendi imgendeki “normal” insanoğluna benzetebilmek için onlara nasıl işkence ettiğini gözümün önüne getirince” (Reich, 2009: 108) cümlesi yazmaktadır. İlgili paragrafın devamına bakıldığında ise şu tümceler karşımıza çıkar: “kendini bir “homo normalis” olarak görüyorsun... Yeni doğmuş çocuklarını düşündüğümde, hepsini kendi imgendeki “normal” insanoğluna benzetebilmek için onlara nasıl işkence ettiğini gözümün önüne getirince; bu cinayeti işlemeyi önlemek için seni ele almaya, sana yaklaşmaya kalkıyorum” (Reich, 2009: 106).

Katılımcıların Yorumları: Dokuzuncu kare, Arşiv1 için “tek tip eğitim” şeklinde bir düşünceyken, “komünizm” ifadesine bürünmüştür. Arşiv2 ilk hafta resmi, “okul, terbiye” kavramlarıyla belirtirken, haftalar sonra, “tek tip standartlaşmış toplum ve gözetim toplumu” olarak değiştirmiştir. Arşiv3'ün resimden anladığı “tektipleşme” fikri ders sonunda, “insanların

hayata yabancılaşması, insani güçlerini kaybetmesi, standartlaşması” olarak dönüşmüştür. Arşiv4’ün zaviyesinden resim ilk zamanlar, “kontrol eden kişi” iken sonrasında “tek düze toplum, kolektiflik” olarak işaretlenmiştir. Arşiv5’in ilk hafta, “tek tip düşünceye sahip bir toplumun yaratılması” fikri, son hafta “standart, tek tip insan” düşüncesi olarak ifade edilmiştir. Arşiv6, “insanlar düzeni herkesin birbirinin aynı olması olarak algılıyorlar ve herkesi aynı şeye benzetmeye, bütün farklılıkları izale etmeye çalışıyorlar” yargısını, “toplumu tektipleştirmek” olarak kavramsallaştırmıştır.

Gösterge 10

(Reich, 2009: 127)

Gösteren: Güler yüzlü bir erkek, ardında öfkeli, çekingen biri

Gösterilen: İnsanlar toplumunda var olurken, mutlu ve huzurlu görünürler; fakat gerçekte çekingen ve gergindir.

Yorum: Birey topluma çeşitli rollerle dâhil olurken bu rollere göre tavır ve tutum belirler. Kamusal alanda çok nazik bilinen bir kişi, özel hayatında agresif olabilir. Görsel, insanların topluma katılırken gayet olumlu ve güler yüzlü göründüklerini fakat bu halin gerçek olmadığını belirtmektedir. Kitap da resmin altına “dostsever, sohbetsever maskenin ardında son derece kaba bir yaratık var” (Reich, 2009: 127) tümcesi düşerken, devamını şöyle tamamlamaktadır: “Küçük adam, yarım gün yanımda kalıp da, gerçek yüzünü ortaya çıkarmaman olanaksız... köpeğim seni kokladı, neşeyle zıpladı. İyi cins bir köpek olduğunu hemen anladım ve şöyle dedim: “onu zincire

vursana, huysuzlaşsın, havlasın, bu köpek gereğinden çok dostluk gösteriyor insana” (Reich, 2009: 127).

Katılımcı Yorumları: Arşiv1 ilk hafta, “düzenin mutsuzlaştırdığı insan, mutlu görünmelidir” derken, son hafta fikrini “kapitalizm insana sahiplik hissi vererek mutsuzken ona mutlusun hissi empoze etmektedir” şekline dönüştürmüştür. Arşiv2 için resim, “toplumdaki maskeli insanları” işaret ederken, sonrasında, “kültür dayatması ve kültürel hayatın yarattığı sorumluluklarda maskeye bürünme” olarak değişmiştir. Arşiv3’e göre resim, “karşısındaki sınıfa göre maske takan adam” iken “üst sınıf-alt sınıf” şeklinde bir kavramsallaştırma halini almıştır. Arşiv4’ün “hayatta arkaya bakmak gerekir” düşüncesi yerini “Marx’ın bahsettiği toplumsal baskı ile insanların farklı görüldüğü” ifadesine bırakmıştır. Arşiv5’e göre resim, ilk önce, “güler yüzünün arkasına saklanmış, onu maske olarak kullanan insanın, gerçek yüzünün farklılığı” iken daha sonra “modern toplumun baskısı ile maskelenme” olarak değişmiştir. Arşiv6 için resim, “toplumda insanların çoğu, kendisinin veya cemiyetin ona biçtiği rolü yaşadığı için gerçek kendisini saklıyor” yarısından “modern toplumda takındığımız, biz olmayan maskeler, kimlikler ve rollere” çevrilmiştir.

Öğrenci yorumlarını değerlendirdiğimizde, genel olarak görsellerle sosyolojik teorilerin eşleştirebildiği, sosyo ile lojinin kaynaştığı görülmektedir. İlk hafta rutin olarak kalıplaşmış gündelik hayat tümceleri, son hafta teorik kavramlar veya tanımlarla anlatılmıştır. Yabancılaşma, ötekileştirme, mahalle baskısı, burjuva-proletarya, kapitalist sistem, komünizm, modernite, alt-üst sınıf, sekülerizm, büyü bozumu, postmodernite, popüler kültür, şeyleşme, habitus, karizmatik lider, özgeci intihar, uzmanlaşma, bürokrasi, kurumsallaşma, kolektiflik, tektipleştirme, standartlaşma gibi kavramların kullanılması, teorisyen isimlerinin zikredilmesi sosyolojik bakış açısının geliştiğini örneklemektedir. Öğrenciler, din sosyolojisinin içerik bilgilerini pratikte kullanabilmek için ürettikleri lensleri aktif hale getirmekte, kazandıkları görselleştirme ve görselleri okuma modeliyle farkındalıklarını arttırmaktadır. Dünyanın göstergesel bir bütün olduğu, dinin semboller üzerinden yaşandığı, bir manada somutlaştığı düşünüldüğünde, metodolojik kullanım biçimi anlaşılmaktadır. Açıkça görülebileceği gibi teorik çerçevenin ayakta kalmaması, uygulama alanlarıyla eşleşmesi çok yönlü ve kapsamlı düşünme biçimlerine ve diğer metodolojik sınamalara ihtiyaç hissettirmektedir. Bu denemeden sonra, dünyanın yönetsel ifadeyle görseller bütünü olarak okunabileceği, din sosyolojisinin konularının görsellerle ilişkilendirilerek

verildiğinde, kavramların ve teorilerin kalıcılığının sağlanacağı, bir öneri olarak sunulabilir. Hatırda tutulması gereken nokta, göstergeler, sadece kitap resimleri, illüstrasyonlar değil, karikatürler, sosyal medyada geçen herhangi bir harita, gazete köşesindeki resim, marketlerin reklam afişleri, otobüs durağına iliştirilen döviz vb birimler olabileceği gibi, metinler, romanlar, hikâyeler, masallar, atasözleri, mezar taşları veya sesler gibi dünyayı çevreleyen kültürel bütündür.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak, öğrenciler veya araştırmacılar, din sosyolojisini anlamak için veya bir mesele olarak çalışma motivasyonu ile yola çıktıklarında, somut güzergâhlar istemektedir. Din sosyolojisinin hangi yöntemlerle çalışılabileceğini, hedeflenmiş çalışmaların nerelere varabileceğini işaret etmek üzere üretilecek balık kılıçığı diyagramı gibi taslak modeller ilk etapta sorunların neler olduğunu açık bir şekilde gösterebilir. Bu çalışma özelinde, bir problem olarak din sosyolojisi ve göstergebilim birlikteliğinin imkânı mercek altına alınmıştır. Meselenin olabilirliğini tartışmak için sosyoloji yapmaktan kastın ne olduğu, sosyoloji yaparken “sosyolojizm” ve “sosyo” handikaplarından nasıl sakınılması gerektiği vurgulanmış, ardından sosyolojinin kök biçimlerinden biri olarak telakki edilebilecek felsefi kabullerin problematikiği sorgulanmıştır. Felsefi kabuller, araştırmanın ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve insan doğası safhalarının çözümlenmesi bağlamında, “objektivizm” ve “sübjektivizm” dikotomilerinin farkındalığını sağlamaktadır. Buradan hareketle, göstergebilimin din çalışmalarına “metodolojik” olarak katkı vereceği ve bu inceleme çerçevesinde katkının sütunlarının Barthes ve Bourdieu kaynaşmasının ortak özelliklerini kapsadığı gösterilmiştir. İki alanın yakınlaşmasında “anlama çabası” “kültüre vurgu” ve “eleştirelilik” görsellerin iç dinamiklerini çözümlenmeyi, anlamın mutfağına girmeyi ve olası duvarları yapı sökümü uğratarak artalanlarını parçalamayı önermektedir. Bu metodoloji, sonuçta öğrencilerin din sosyolojisinin gündelik hayattaki kullanılabilirliğini anlama, toplumsal problemleri çözümlenme yeteneği kazanma, farklılıkları ve benzerlikleri görebilme, toplumsal labirentten çıkabilme, kavramsal haritaları ilişkilendirebilme ve olaylara karşı farkındalığı arttırma gibi görsel/uzamsal duyuları geliştirebilecek bir rol oynamaktadır. Pratik olarak yaptığımız mikro analizde de, öğrencilerin din sosyoloji-göstergebilim odaklı ders almaya başlamadan önce gördükleri illüstrasyonları kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak anlamlandırdıkları, kimi zaman

da anlam veremedikleri için ifade edemedikleri bulgulanmıştır. Son hafta ise öğrencilerin büyük çoğunluğu, öğrendiği hassas kavramları, sosyologları zikretmiş, kuramsal cümleleri görsellerle ilişkilendirmiş ve sosyolojik dili kullanarak nesnelere anlamlandırma yoluna gitmiştir. Öğrenciler, göstergelerin, gösterenlerine baktıktan sonra nesnelere kültürel bağlantılarını anlamaya çalışmış ve alt metnin hangi toplumsal veya ideolojik uzantıları temsil edebileceğini -gösterilenler- eleştirel bakış açısıyla vermeye çabalamıştır. Nihayetinde, din sosyolojisi ve göstergebilim yaklaşımının, sembollerin gündelik hayattaki varlığını sorgulamayı kolaylaştıracağı, daha önceden birbiri ile ilişkilendirilemeyen kavramların kolaylıkla yan yana getirilebileceği, görselleri çözümleme etkinliğinin hayatı anlamlandırma biçimi olarak işlev gördüğü söylenebilmektedir. Bundan sonraki aşamada, din sosyolojisi disiplini içinde göstergebilim metodolojisi ile yapılacak çalışmalar, özellikle kültürel varyasyonların (yüksek kültür, halk kültürü, popüler kültür) din ile girdiği etkileşimin göstergebilim aracılığıyla irdelenmesi, ikilinin yerleşikliğini farklı bakış açılarıyla test etmiş olacaktır.

Kaynakça

- ALTAN, M. Z. (2011). Çoklu Zekâ Kuramı ve değerler Eğitimi, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1, 4. 53-57.
- BACANLI, H. (2001). *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel yayınları
- BARTHES, R. (1994). *Elements of Semiology*. New York, NY: Hill and Wang.
- BARTHES, R. (2011). *Çağdaş Söylenler*. T. Yücel (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- BARTHES, R. (2012). *Göstergebilimsel Serüven*. M. Rifat ve S. Rifat (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BARTHES, R. (2015). *Bir Deneme Bir Ders Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*. M. Rifat ve S. Rifat (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BARTHES, R. (2016). *Göstergeler İmparatorluğu*. T. Yücel (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BİRCAN, H., & Gedik, H. (2003). Tekstil sektöründe istatistiksel proses kontrol teknikleri uygulaması üzerine bir deneme. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 69-79.
- BOURDIEU, P. (2014). Dinselin Çözümlemesi. L. Ünsaldı. (çev.). *Seçilmiş Metinler* içinde. Ankara: Heretik Yayınları, ss.155-162.
- BOURDIEU, P. (2015). *Bilimin Toplumsal Kullanımları, Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi için*. L. Ünsaldı (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- BOURDIEU, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. F. Öztürk vd. (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- BURRELL, G. ve M. G. (2005). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. USA: Ashgate.

- ÇİFTÇİ, A. (2003). Sosyal Bilimlerde Köklü Tartışmalar. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı XVII, ss.3-28.
- ECO, U. (1979). *A Theory of Semiotics*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- GARDNER, H. (1993). *Multiple intelligences: The theory in practice*. New York: Basic Books.
- GARDNER, Howard. (1999). *Intelligence Reframed: Multiple Intelligences for the 21st Century*. New York: Basic Books.
- KURTKAN, A. (1980). *Sosyoloji Ders Kitabı*: İstanbul: MEB Yayınları.
- MACK, N. Ve diğerleri (2005). Tools for Data Managers. *Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide içinde USA:Family Health International*, 105-107.
- MARDİN, Ş. (2007). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- NEUMAN, L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I. S. Özgü (çev.)*. İstanbul: Yayın Odası.
- OBADIA, L. (2014) Is Durkheim's "Sociologism" Outdated? Debating "Individualism" Contemporary French Sociology of Religion. *Canadian Journal of Sociology/Cahiers Canadiens De Sociologie*. 39, 4, 547-566.
- OKUTAN B. B. (2018). *Din Sosyolojisi ve Göstergibilim*. İstanbul: Rağbet yayınları
- ÖZER, G. (2017). *Ortaöğretim Sosyoloji Ders Kitabı*. Ankara: MEB
- REICH, W.R. (2009). *Dinle Küçük Adam*. Ş. Yeğin (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- SAUSSURE, F. de (1988). Nature of the Linguistic Sign. D. Lodge (ed.). *Modern Criticism and Theory: A Reader*. London: Longman.
- WUTHNOW R. (2009) "Sosyoloji ve Din", Çev. İ. Çapcıoğlu, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(3), 1(6), 229-248.
- YELLE, A.R. (2011). Semiotics. Stausberg ve S. Engler (ed.) *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, 355-365.
- YELLE, A.R. (2013). *Semiotics of Religion, Signs of the Sacred in History*. Londra ve New York: Bloomsbury.